

В. З. Чернописька

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівської політехніки”,
фахівець деканату повної вищої освіти,
канд. істор. наук

**ОСТАННІЙ ПЕРІОД ЖИТТЯ АРХИМАНДРИТА КЛИМЕНТІЯ
ШЕПТИЦЬКОГО (1947–1951 рр.)
(НА ОСНОВІ АНАЛІЗУ ОСОБОВОЇ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ)**

© Чернописька В. З., 2015

На основі архівних документів, що перебували до останнього часу під грифом “цілком таємно”, висвітлюється останній період життя архимандрита Климентія Шептицького. Аналізуються насильницькі дії органів МДБ, моральна та фізична шкода, яку вони завдали К. Шептицькому. Оцінений приклад його твердої позиції у питаннях віри, відстоюванні прав вірних.

Ключові слова: Климентій Шептицький, архимандрит, органи МДБ, допити, постанова, в’язниця.

В. З. Чернописька

**ПОСЛЕДНИЙ ПЕРИОД ЖИЗНИ АРХИМАНДРИТА КЛИМЕНТІЯ
ШЕПТИЦЬКОГО (1947–1951 гг.)
(НА ОСНОВЕ АНАЛИЗА ЛИЧНОГО УГОЛОВНОГО ДЕЛА)**

На основе архивных документов, находящихся до последнего времени под грифом “совершенно секретно”, освещается последний период жизни архимандрита Климентия Шептицкого. Анализируются насильственные действия органов МГБ, моральный и физический ущерб, причиненный ими К. Шептицкому. Оценивается пример его твердой позиции в вопросах веры, отстаивании прав верующих.

Ключевые слова: Климентий Шептицкий, архимандрит, органы МГБ, допросы, постановление, тюрьма.

V. Z. Chornopyska

**THE LAST PERIOD OF LIFE ARCHIMANDRITE CLYMENTIY
SHEPTYTSKY (1947–1951 YEARS)**

Based on archival documents, which were until recently classified as “top secret” and highlighted the last period of life Archimandrite Clement Sheptytsky. Analyzes the violence of the MGB, moral and physical harm caused to them K. Sheptytsky. Evaluated example of its firm position in matters of faith, defending the rights of believers.

Key words: Clement Sheptytsky, Archimandrite, MGB bodies, questioning, ruling, prison.

Постановка проблеми. У сучасних наукових дослідженнях чільне місце посідає проблема вивчення процесів ліквідації Греко-католицької церкви (ГКЦ). Незважаючи на значний науковий інтерес до цього питання, досліджувана тематика ще не стала об’єктом комплексного вивчення науковцями, що певною мірою пояснюється засекреченістю значної кількості джерел.

Потребує поглибленого наукового вивчення роль духовенства у збереженні ГКЦ, що особистим мученицьким прикладом заклало фундамент церкви, яку не змогла знищити радянська влада. У цьому зв'язку вагому наукову цінність, пізнавальне й практичне значення має діяльність отця Климентія Шептицького у сучасному національно-культурному відродженні українського народу, формуванні релігійної парадигми, розбудові церковних структур ГКЦ.

Мета дослідження. На основі особової кримінальної справи проаналізувати останній період життя архимандрита студитського чину К. Шептицького у 1947 – 1951 рр.

Стан дослідження. Джерельною базою статті є особова справа 74978 (у двох томах) К. Шептицького [19–20], що зберігається в Галузевому державному архіві Служби безпеки України (м. Київ) у фонді 06. Слід зазначити, що автор вперше ввела у науковий обіг документи процесуального та біографічного характеру К. Шептицького, що власне і становить наукову новизну цієї публікації.

Особливої уваги в дослідженні заслуговують спогади спів'язнів архимандрита Р. Новосада [9] та І. Кривуцького [6], опубліковані у тематичному збірнику “Архимандрит Климентій (Шептицький)”.

На сторінках періодичних видань України також публікувалися статті про ігумена, які, незважаючи на популярний характер і розраховування на масового читача, містять певну інформаційну цінність. Так, у 1993 р. спів'язень ігумена Орест Дворников опублікував у газеті “За вільну Україну” невелику статтю “Климентій Шептицький в моєй житті” [2]. Чимало цікавих фактів міститься у спогадах Василя Конашевича-Сагайдачного, опублікованих у журналі “Сучасність” [5]. Це були перші публікації про К. Шептицького у незалежній Україні.

Окремі аспекти останнього періоду життя архимандрита Климентія містяться у публікаціях М. Марущака “Винним себе не визнаю” (1995 р.) [7] та І. Паращака “Хто встане зо мною навпроти злочинців” (1994 р.) [10], надрукованих у релігійному часописі “Мета”.

Серед сучасних українських науковців до вивчення життя та духовної спадщини архимандрита Климентія найбільше спричинилися Севастіян Дмитрух [3], Мануїл Пишкевич [11], Ігор Мицько [8], Ірина Пікулик та Любомир Сенік [12]. Як свідчить аналіз історіографічних праць, сьогодні практично відсутні наукововиважені публікації, у яких би досліджувалася задекларована проблематика. Найбільше досліджувана тематика проаналізована у працях Вікторії Чернописької [15, с. 250–255; 16, с. 37–43; 17, с. 141–146].

Виклад основних положень. З метою остаточного припинення опозиційної кампанії духовенства відносно Ініціативної групи та радянської влади, а відтак позбутися одного з найавторитетніших священиків та позбавити ГКЦ фактичного керівника в особі К. Шептицького, у внутрішніх органах УРСР 30 травня 1947 р. прийнято постанову про його арешт [19, арк. 3]. Підставами для цього для начальника управління МДБ у Львівській області, генерала-лейтенанта Вороніна стали, одержані від майора Божко, дані про “ворожу радянському ладові” і організаційну, і безпосередню діяльність архимандрита Климентія в період до 1938 р., під час німецької окупації Галичини та після 1944 р. [19, арк. 1].

Зокрема видавничу діяльність К. Шептицького пов'язували з друком “ідейно-ворожої” літератури, яку найбільш повно, на думку слідчого МДБ, відображали цитати “Пам'ятки з Унева”, виданої у 1937 р., у якій зазначалося, що “кровожерлива більшовицька Москва надумала знищити церкву в ім'я Бога на всій земній кулі ...” [19, арк. 2]. Наступним аргументом було те, що К. Шептицький був впливовою особою у формуванні національного руху та здійснював у цьому напрямку практичні дії: підтримував зв'язки з керівниками підпільних структур ОУН та УПА, відкрив разом з ченцями лікарню для поранених повстанців, переховував їх у монастирі (криївка

була виявлена 17 січня 1946 р.) та систематично, в усіх очолюваних ним студитських монастирях, відбувалися богослужіння за полеглих у боротьбі за незалежну Україну.

Як бачимо, слідчі НКДБ зробили так, що в обвинувальному висновку містилися “злочини” винятково політичного характеру, і лише в останньому пункті (з восьми) К. Шептицькому інкримінували активне поширення католицизму в краї [19, арк. 2]. Проте і це, здавалося б релігійне обвинувачування, мало політичне забарвлення, оскільки ГКЦ була забороненою в СРСР.

5 червня 1947 р. К. Шептицького заарештовано, як згадують сучасники, під час молитви у келії. У кімнаті проведено обшук, у результаті якого знайдено антирадянську літературу та два плакати ОУН із зображенням у центрі національного тризуба та підписом “Слава Україні! Героям слава!”, що були сховані у дивані спальні [19, арк. 7]. Однак за свідченням тогочасних монахів, листівки сфабрикували та підкинули працівники МДБ [3, с. 117], іншою підставою такого припущення є те, що у келії дивана не було, а стояло дерев’яне ліжко. Отже, це дає підстави вважати, що і ця, і інші подібні дописи фальсифікували для звітності про свою роботу працівники МДБ.

Опис особистого майна, складеного 5 липня 1947 р., містив 7 пунктів (свідоцтво про народження, паспорт, гроші у сумі 4436 карбованців та ін.) [19, арк. 7]. Проте наступного дня працівники МДБ провели черговий обшук, внаслідок якого конфіскували періодичку (масою 6 кг) [14, арк. 8] та бібліотеку (близько 3000 томів), які належали ув’язненому [19, арк. 9].

Очевидно, що з метою залякування монахів та мешканців села його везли на відкритій вантажівці, між двома солдатами з демонстративно наставленою зброєю. Архимандрит Климентій зміг тільки вклонитися людям, які стояли біля своїх домівок, та поблагословити село [8, с.104].

Після двох допитів у внутрішній в’язниці УМДБ м. Львова о. Климентія звинуватили в антирадянській діяльності і у співпраці із Ватиканом, які були передбачені статтями 54-1 “а” та 54-2 Кримінального Кодексу УРСР [1, с. 41], попередньо ознайомивши підсудного з постановою про звинувачення в якості обвинуваченого [19, арк. 337]. Архимандрит заперечив винесений вирок та свою вину, акцентуючи на тому, що політикою не займається.

Згідно з розпорядженням органів держбезпеки УРСР за №3/4/1571 (від 26 червня 1947 р.) о. Климентія 27 червня переведено до Києва у внутрішню в’язницю МДБ УРСР [18, арк. 6]. Проаналізувавши джерельну базу, розуміємо те, що саме тут найбільше знущалися над 78-річним чоловіком. Про це свідчить інформація про нічні допити, що зберігається в особовій справі К. Шептицького за № 3103 в інформаційному центрі УВСД Володимирської в’язниці [3, с. 119].

“Виклик” – це невеличкий клаптик паперу, на якому вказане прізвище в’язня, дата і час допиту та прізвище слідчого. Для ілюстрації нелюдського ставлення до ігумена достатньо із 45 таких документів проаналізувати три: 29 серпня 1947 р.: допит відбувався від 23.00 до 2.30, 2 вересня поточного року – від 23.00 до 2.00, 16 вересня – від 22.10 до 0.35. З метою психічного виснаження допити проводилися вночі [3, с. 118].

Аналіз протоколів свідчить про те, що на початковому етапі слідства архимандрит рішуче заперечував будь-які звинувачування у співпраці з підпіллям, і як духовна особа політикою не займається. Проте, добре інформовані працівники МДБ, на основі допитів інших священиків, змусили К. Шептицького визнати, що в монастирі була криївка, монахи систематично допомагали повстанцям медикаментами та підтримували з ними зв’язки [19, арк. 191].

Слідчі намагалися інкримінувати архимандриту якомога більше звинувачувань, тому наводили чимало прикладів із свідчень настоятельки студитського монастиря Олени Вітер, яка внаслідок виснажливих допитів розповіла, що особисто була членом УПА, а також монахині та монахи Студитського чину надавали постійну медичну та матеріальну допомогу повстанцям, виховували в своїх інтернатах їх дітей, з дозволу К. Шептицького [19, арк. 198 – 209]. На вимогу радянських органів, він підтвердив отриману ними інформацію, проте заперечивши у ній будь-які елементи політики, спростувавши соціальну діяльність чернецтва християнським обов’язком.

Слід зазначити, що незважаючи на психологічний тиск під час допитів, архимандрит не назвав жодних прізвищ живих священників чи підпільників, а лише під тиском фактів підтверджував відому працівниками МДБ інформацію.

Постанова про арешт яскраво ілюструє те, що головним обвинувачуванням було не тільки допомога підпіллю, але насамперед намагання налагодити контакт із проводом ОУН. Спочатку К. Шептицький пояснював свої кроки виконанням завдання, яке поставило радянське керівництво перед уніатською делегацією у Москві. Проте, внаслідок наведених слідчими фактів із протоколів інших допитуваних був змушений прийняти їх основні аргументи. Основною метою, якою він керувався, було звернення за допомогою, щоб скористатися засобами та можливостями ОУН у справі передавання до Ватикану інформації про ліквідацію радянською владою ГКЦ та знищення духовества [19, арк. 171–177]. Як бачимо, К. Шептицький старався будь-якими способами спонукати Ватикан до офіційних заяв і протестів на підтримку переслідуваних.

Ознайомлюючись з матеріалами кримінальної справи, автор звернула увагу, насамперед, на те, що, по-перше, допити проводили російською мовою, а це було порушенням радянських законів про ведення судочинства рідною мовою. По-друге, протоколи писали зовсім нелітературною мовою. Важко повірити у те, що К. Шептицький, маючи дві вищі європейські освіти, міг відповідати на запитання слідчого, використовуючи такі “вишукані” терміни, як “лица”, “связи”, “преступная среда”, “руководящий состав”, “реакционное греко-католическое духовенство”. Усе, очевидно, було набагато простіше, Климентій Шептицький відповідав українською мовою, а слідчий писав протокол російською мовою, намагаючись відповіді подати термінологією тогочасного радянського судочинства, у якому б фігурували особи, зв’язки, і звичайно “злочинна діяльність”.

Спів’язні архимандрита у Київській в’язниці розповідають про те, що присутність у камері о. Климентія, його поведінка, ввічливе і доброзичливе ставлення створювало відповідну атмосферу зразкової поведінки усіх присутніх. “Спостерігаючи щоденно за поведінкою о. Климентія, за його справжньою посвятою Богові, незаперечною відданістю вірі своїх предків, любов’ю до свого знедоленого народу, я вже тоді міркував собі (як згадував один із спів’язнів), що такі люди повинні бути зачислені в список тих багатьох мучеників, святих, якими заповнений наш церковний календар. Вже тоді я розумів, що мав щастя спілкуватися зі святою людиною. Коли закінчилось слідство, я з превеликим жалем розставався з небуденною людиною, ангельської доброти і душевної щедрості” [9, с. 78–79]. У його особі поєднувалася висока духовність, освіченість і надзвичайно багатий життєвий досвід. Його перебування в в’язниці було наочним доказом злочинної суті більшовицької системи [6, с. 74].

Згідно зі свідченням Й. Кладочного, який мав можливість під час очної ставки розмовляти з о. Климентієм, архимандрит дав оцінку ув’язненню: “Для мене тюремна камера – це монаша келія. Живу так, як жив би в монастирі. Тішуся тим, що можу багато молитися, що можу все те переносити та жертвувати себе Господу Богу” [4, с. 3]. Усі труднощі в’язничого життя – нічні допити, шантаж, залякування, переведення з одного місця на інше – архимандрит переносив так, як вимагала цього церковна догматика.

Слідство тривало 7 місяців і 15 січня 1948 р. слідчі прозвітували про його завершення та підготували обвинувальний вирок за статтями 54-1 та 54-2 Кримінального кодексу – зрада батьківщині. Постановою засідання особливої наради при МДБ СРСР від 28 лютого 1948 р. Шептицький Климентій Іванович, 1869 р. н., засуджений до 8 років виправно-трудових таборів з конфіскацією майна на основі статей 54-1А, 54-11 Кримінального Кодексу УРСР [20, арк. 9]. Після оголошення вироку, архимандрита відправили до Москви у внутрішню в’язницю МДБ СРСР. Зі спогадів про цю подію у житті о. Климентія, Й. Кладочний згадував, що так само виглядали перші мученики та ісповідники у римських в’язницях [4, с. 4].

10 березня 1948 р. помічник начальника відділу “А” Кривицький зробив запит на ім’я заступника начальника в’язничого управління МВС ССР Стефанова про призначення місця

відбування терміну для ув'язненого [19, арк. 346]. 15 березня 1948 р. начальником тюремного управління МВС ССР, полковником Волхонським видана постанова про скерування К. Шептицького у Володимирську в'язницю, керівником якої був підполковник Желваков [19, арк. 347].

Перебування о. Климентія у в'язниці описував у мемуарах київський лікар Орест Дворников. Він писав про те, що його знайомство з Климентієм Шептицьким справило велике враження на нього, позаяк це була високоосвічена, культурна й щира людина з великої букви [2, с. 7].

Аналіз архівних документів свідчить про те, що більшу частину свого перебування у в'язниці о. Климентій провів у медичному корпусі. На заявах, із проханнями дозволу про відвідування ігумена, завжди є одна відповідь: "Отказать". Його особиста справа була за № 751, однак який номер мав ігумен невідомо [2, с.122].

25 лютого 1950 р. відділ "А" МДБ СРСР видав черговий наказ про його переведення до в'язниці м. Верхньо-Уральськ Челябінської області. Метою таких переміщень було фізичне виснаження засудженого. За невідомих причин наказ не було виконано, відповідно архимандрит продовжував перебувати у Володимирі [2, с.121].

1 травня 1951 р. о 21 год. 30 хв. лікарі Володимирської в'язниці констатували смерть о. Климентія Шептицького. Що ж стосується конкретніших фактів смерті архимандрита, то варто звернутись до медичної довідки лікарів Володимирської в'язниці МДБ СРСР, у якій повідомлялося про те, що 1 травня 1951 р. о 21 год у в'язничній лікарні помер в'язень Шептицький Климентій Іванович, 1869 року народження. Він перебував на стаціонарному лікуванні під лікарським наглядом з діагнозом загальний артеріосклероз, гіпертонія, декомпенсований порок серця, похилий вік. Хворий помер від слабкості серцево-судинної системи [19, арк. 351]. Просто і зрозуміло, ніби й не було виснажливих допитів, в'язниці.

Похорон о. Климентія відбувся 3 травня о третій годині ночі. Про процедуру захоронення розповідала В. Ларіна, колишня працівниця Володимирської в'язниці. "Померлого роздягнули, обгорнули у простирadlo, взяли на ноші і винесли на міське кладовище, що знаходиться поруч в'язниці. Тіло кинули в заделегідь приготовану яму і засипали землею, не залишаючи жодних позначок". Варвара Іванівна стверджує, що до ями вкидали пляшечку із запискою, на якій вказувалося прізвище, дата народження і смерті [14]. Однак перші спроби віднайти його тлінні рештки виявилися невдалими.

Широкому загалу вперше стало відомо про смерть К. Шептицького взимку 1955 р. з урядового вісника апостольського візитатора українців у Західній Європі. Часопис надрукував коротку біографію архимандрита Климентія, наголосивши на "богоугодному мученицькому житті у засланні, що повинно бути нам запевненням духовного і національного оновлення" [17, с. 46]. Детальної інформації про смерть не було, вона ґрунтувалася на розрізних спогадах ув'язнених, які дали можливість лише констатувати смерть К. Шептицького. Тому до кінця 1980-х років не було відомо точної дати смерті та місця поховання, лише висувалися певні припущення.

У липні 1989 р. комісія політбюро ЦК КПРС за додатковим вивченням матеріалів, пов'язаних із репресіями, розглянули запит і заяву громадянина ПНР Шептицького Яна Казимира, племінника ігумена, у якій було прохання повідомити дату і місце смерті та захоронення Шептицького Климентія Івановича. 26 липня 1989 р. Комісія відповіла на запит, констатуючи дату смерті [21, с. 93].

29 травня 1991 р. прийнята постанова про реабілітацію Климентія Шептицького. У ній зазналося, що "матеріали додаткової перевірки будь-яких доказів винуватості Шептицького К. І. у здійсненні злочинів, передбачених ст. 54-1А, 54-2 Кримінального кодексу УРСР, не добуто. Таким чином, матеріалами справи встановлено, що в діях Шептицького К. І. немає складу злочину, передбаченого статтями 54-1А, 54-2 КК УРСР, і він був ув'язнений необґрунтовано" [20, арк. 56 – 58].

До сьогодні невідомо, де похований Климентій Шептицький. Усі спроби, до яких вдавався архівно-реабілітаційний відділ управління Служби безпеки України у Львівській області з метою пошуків могили ігумена, залишилися безрезультатними. Працівники в'язничної адміністрації того часу не вели обліку могил та похованих у них в'язнів. Однак пошуки продовжує організація "Володимирський некрополь". Монахи Унівської лаври привезли з України кам'яний хрест з написом та фотографією Климентія Шептицького і встановили його біля в'язничної стіни, на місці поховання в'язнів [18, арк. 83].

У вересні 1999 р. Єврейська Рада України, за врятування євреїв, посмертно присвоїла Климентію Шептицькому звання "Праведник світу" [18, арк. 90].

27 червня 2001 р. Святійший Отець Іван Павло II Папа Римський під час свого приїзду на Україну проголосив Климентія Шептицького Блаженним, показавши цілому світові його геройську готовність радикально і самовіддано служити церкві і народу. Його життя і духовний подвиг – яскравий приклад мучеництва за Христову віру [1, с. 42].

12 липня 2007 р. у день св. апостолів Петра і Павла, заклали і освятили наріжний камінь храму блаженних священомучеників Климентія та Леонтія за проектом архітектора Романа Сулика. Сакральна споруда відповідає місцевому ландшафтові, куполи спроектовано ідентично із монастирськими, тому церква гармонійно виглядає на тлі архітектурного ансамблю Унівської лаври. 29 червня 2008 р. в день пам'яті українських новомучеників відбулося освячення новозбудованого храму [13, арк. 114].

12 листопада 2008 р. президент Польщі Лех Качинський у Варшаві вручив ієромонаху Венедикту (ігумену Унівської лаври) державну нагороду блаженному Климентію Шептицькому (посмертно) [13, арк. 122].

Висновки. Отже, незважаючи на активний фізичний та моральний тиск, арешт, виснажливі допити, доноси, аморальну поведінку органів МДБ архимандрит Климентій Шептицький відкрито заявив про свою непримиренну позицію щодо переходу в православ'я, твердо відстоював не лише власні релігійні переконання, але і Греко-католицької церкви загалом, свідомо нехтуючи своїм здоров'ям і життям, заради власної віри, фактично протиставив себе тоталітарній системі. Подвижницьке життя К. Шептицького є яскравим та показовим прикладом справжнього служіння Греко-католицькій церкві, щирого патріотизму, переконаності у справедливості своїх переконань, відстоюванні християнських моральних засад, незважаючи на складність ситуації, у якій опинився, Греко-католицька церква юридично радянською владою ліквідована, а його ув'язнено та засуджено.

1. Баб'як А. *Нові українські мученики ХХ ст.* / Андрій Баб'як. – Рим, 1990. – 180 с.
2. Дворников О. *Климентій Шептицький в моєй жьзни* / Орест Дворников // *За вільну Україну.* – 28 січня 1993.
3. Дмитрух С. *Блаженний Климентій Шептицький про молитву у відроджених монастирях Студійського уставу* / ієромонах Севастіян Дмитрух. – Л.: Свічадо, 2002. – 130 с.
4. Кладочний Й. А. *Остання зустріч з о.архимандритом Климентієм Шептицьким. Рукопис* / Йосиф Кладочний // *Постуляційний центр беатифікації і канонізації святих УГКЦ у місті Львові.*
5. *Конашевич-Сагайдачний В. Зустріч. Документ історії* / Василь Конашевич-Сагайдачний // *Сучасність.* – 1991. – № 3. – С. 67–72.
6. Кривуцький І. *Зустріч з отцем архимандритом Климентієм Шептицьким* / Іван Кривуцький // *Архимандрит Климентій (Шептицький): Тематичний збірник Святопокровського жіночого монастиря Студійського Уставу.* – Вип. 9. – Львів, 2001. – С. 73–75.
7. Маруцак М. *Винним себе не визнаю* / М. Маруцак // *Мета.* – 18 серпня 1995 р.
8. Мицько І. *Святоуспенська Лавра в Уневі (кінець ХІІІ ст. – кінець ХХ ст.)* / Ігор Мицько. – Львів: Свічадо, 1998. – 328 с., іл.
9. Новосад Р. *Зустріч і спільне перебування з архимандритом Климентієм Шептицьким* / Роман Новосад // *Архимандрит Климентій (Шептицький): Тематичний збірник Святопокровського жіночого монастиря Студійського Уставу.* – Вип.9. – Львів, 2001. –

С. 76–79. 10. Парацук І. Хто встане зо мною навпроти злочинців? (Пс. 94:16) / Ігор Парацук // *За вільну Україну*. – 30 червня 1994. – С. 5–6. 11. Пишкович М. *Історія Свято-Успенської Унівської Лаври та студійського монашества / ієродиякон Мануїл Пишкович*. – Львів: Свічадо, 2005. – 172 с. 12. Пікулик Н., Сенік Л. *Климентій Шептицький – слуга Божий / Надія Пікулик, Любомир Сенік*. – Л.: Свічадо, 1997. – 64 с. 13. *Помер отець Климентій граф Шептицький, ігумен Студитського уставу // Урядовий вісник Апостольського Візитатора українців у Західній Європі*. – Ч. 1. – Січень – березень, 1955. – С. 46. 14. Спогади В. І. Ларіної. *Рукопис / В. І. Ларіної. // Постуляційний центр беатифікації і канонізації святих УГКЦ у місті Львові*. 15. Чорнописька В. *Діяльність Климентія Шептицького в період німецької окупації (1941–1944 рр.) / Вікторія Чорнописька // Волинські історичні записки: Збірник наукових праць / Відп. ред. д-ра іст. наук, доцента С. М. Міщук*. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – Т.5. – С. 250–255. 16. Чорнописька В. К. *Шептицький і студитські монастирі як осередки громадсько-культурного життя Східної Галичини (1912–1939 рр.) / Вікторія Чорнописька // Часопис української історії / за ред. д-ра іст. наук, професора А. П. Коцура*. – К., 2009. – Вип.18. – С. 37–43. 17. Чорнописька В. *Церковно-релігійний комплекс УГКЦ під керівництвом К. Шептицького в період руйнування (друга половина 40-х рр. ХХ ст.) / Вікторія Чорнописька // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка*. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2010. – Вип. 1. – С. 141–146. 18. *Архів Святоуспенської Унівської лаври (АСУЛ), ф. 15, спр. 2, арк. 478*. 19. *Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ), ф.06, спр. 74978, Т. I., арк. 357. ГДА СБУ, ф.06, спр. 74978, Т. II. арк. 73*. 20. Шептицький Я. *Отець Климентій Шептицький. Життєпис на підставі архівних матеріалів родини Шептицьких / Ян Казимир Шептицький. [перекл. з пол. Надії Пікулик, Любомира Сеніка; перкл. з франц. Жінет Максимович]*. – Львів: Свічадо, 1996. – 93 с.